

рычны архіў у г. Санкт-Пецярбургу. – Фонд 1284. – Воп. 22. – 1895 г. – Спр. 151. – 246 л.

7. Высочайше Утвержденное мнение Госсовета о преобразовании учреждений, ведающих дела земского хозяйства в девяти западных губерниях: Виленской, Витебской, Волынской, Гродненской, Киевской, Ковенской, Минской, Могилевской и Подольской. – СПб.: Типо-лит. «Труд и Польза», 1903. – 67 с.
8. Высочайше утвержденное 2 апреля 1903 г. Положение об управлении земским хозяйством в губерниях Виленской, Витебской, Волынской, Гродненской, Киевской, Ковенской, Минской, Могилевской и Подольской // ПСЗРИ. – Собр. 3-е. – Т. 23. – Отд. 1. – № 22757.
9. Минская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1793–1917) / сост. Т.Е. Леонтьева. – Минск: БелНИИДАД, 2006. – 392 с.

SUMMARY

This article analyzes the legal-structural features of local governor system in the local economy of the Belarusian provinces as a result of introduction of the Provision 1903.

The author concludes that the Belarusian provinces created a special system of controls of local economy, in which the positions were appointed by the principal employees of the Provincial and County Administration, and the practical management of all zemstvo was in the jurisdiction of the Governor and the Minister for Internal Affairs and partially of Finance Minister.

Паступіў у рэдакцыю 04.04.2012 г.

УДК 94(476)«1772/1864»

С.В. Мазанік,

аспірант кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

ПАЛІТЫКА ЦАРЫЗМУ Ў АДНОСІНАХ ДА ВОЛЬНЫХ ЛЮДЗЕЙ БЕЛАРУСІ (1772–1864 гг.)

Сацыяльная катэгорыя «вольныя людзі» ў Беларусі ніколі не разглядалася як аб'ект спецыяльнага даследавання. Працы дэрэвалюцыйных гісторыкаў ўтрымліваюць толькі кароткія характарыстыкі гэтай катэгорыі сельскага насельніцтва. Гэта ў першую чаргу працы В.І. Вешнякова [3] і П.Н. Жуковіча [4], у якіх прыводзяцца даныя аб колькасці вольных людзей у Беларусі, іх складзе і занятках, вызначаны асноўныя напрамкі ўрадавай палітыкі ў дачыненні да іх. Праблема ўзаемаадносін памешчыкаў і вольных людзей на аснове сялянскіх сэрвітутаў разглядаецца ў працы К.Г. Абрамава [1].

У савецкі перыяд праблема вольных людзей Беларусі часта закраналася пры разглядзе іншых тэм, звязаных з сельскай гаспадаркай і сялянскім пытаннем. У прыватнасці, у працы М.М. Улашчыка «Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белорусии» значная ўвага нададзена запрыгоньванню вольных людзей памешчыкамі і «разбору», які рушыў за гэтым [27]. Разглядаючы праблему «разбору» вольных людзей, М.М. Улашчык і У.І. Неўпокоеў вылучаюць фінансавую зацікаўленасць царызму ў іх вызваленні ад прыгоннай залежнасці [9, с. 392, 27, 82].

На сучасным этапе развіцця айчынай гістарычнай навукі праблема сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі XIX ст. карыстаецца папулярнасцю. У сувязі з гэтым далейшае асвятленне атрымала палітыка царызму ў дачыненні да вольных людзей. Вялікая ўвага нададзена ўніфікацыі катэгорыі вольных людзей з традыцыйным сельскім насельніцтвам у працы В.А. Сосна [26]. М.В. Ключынскі прааналізаваў становішча вольных людзей у другой трэці XIX ст. [6]. Дынаміка колькасці воль-

ных людзей у першай палове XIX ст. утрымліваецца ў працы А.М. Лютага [8].

Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай, 20 кастрычніка 1783 г. царызм пацвердзіў правы вольных людзей, дазволіўшы абраць любы гад жыцця, акрамя запісу ў прыгонныя [17]. Пасля другога падзелу мінскі генерал-губернатар Т.І. Тутолмін абмежаваў пераходы вольных людзей, але пацвердзіў іх свабоднае становішча. Пасля ўказа 23 чэрвеня 1794 г. аб генеральнай рэвізіі, Т.І. Тутолмін падзяліў вольных людзей на наступныя разрады:

1. Вольныя людзі, якія пражывалі на казённых або ўладальніцкіх землях.
2. Неасельныя вольныя людзі, служачыя ў памешчыкаў.
3. Неасельныя вольныя людзі, якія жывуць па дамоўце ў духоўных асоб, мяшчан і аселых пасялян.
4. Іншаземцы, якія не маюць пастаяннага жыхарства.

Дадзеныя разрады вольных людзей патрабавалася запісаць у рэвізскія казкі асобна, з указаннем эканамічных і іншых асаблівасцей іх становішча. Пры гэтым адзначалася: «што яны ёсць людзі вольныя і знаходзяцца на землях казённых або ўладальніцкіх па ўмовах».

Сярод агульнай масы вольных людзей генерал-губернатар Т.І. Тутолмін асобна вылучаў зямлян, старавераў, майстравых людзей, татараў, менаністаў і цыганой. Зямяне («яны ёсць людзі вольныя») жылі на землях уладальнікаў. Па інвентарах яны не адбывалі паншчыну, а плацілі чынш, але часцей за ўсё ўносілі ўладальніку чынш прадуктамі і адбывалі некаторыя павіннасці [4, с. 153].

Стараабрадцы («россияне, известные здесь под именем пилипонов») жылі на казённых і

ўладальніцкіх землях на добраахвотных з ўладальнікамі дамовах, таму ім было прадастаўлена права самім падаваць аб сабе рэвізскія казкі з указаннем становішча і роду заняткаў. Такім чынам, усіх старавераў у межах свайго генерал-губернатарства Т.І. Тутолмін лічыў вольнымі людзьмі [4, с. 154]. Але ўжо ў 1833 г. у рапарце генерал-губернатару М.М. Хаванскаму палкоўнік Дзімілаў пісаў: «Я ўтверджаюся более и более в том мнении, что общества старообрядцев и евреев в белорусских и литовских губерниях заключают в себе много людей неизвестного происхождения, бежавших преступников, помещичьих людей и военных дезертиров, занимающихся недостойным и преступным ремеслом разбоя и воровства» [12, л. 9 адв.].

Асаблівую, невялікую па колькасці, групу сельскага насельніцтва складалі «майстравыя людзі пры заводах і фабрыках». У Віленскай губ. іх налічвалася 908 чал., у тым ліку прыгонных 218 і «вольных» 691 чал.; у Слонімскай губ. – 371 чал., у тым ліку «ўладальніцкіх» 28 і «вольных» 343 чал. Верагодна, падобны разрад сельскага насельніцтва сустракаўся ў невялікай колькасці і ў іншых беларускіх губернях. Т.І. Тутолмін адзначаў, што сярод вольных заводскіх і фабрычных майстравых пераважалі іншаземцы [4, с. 166].

Татары дзяліліся на тых, хто валодаў нерухомай уласнасцю (іх Т.І. Тутолмін загадаў, пры перапісе насельніцтва, пісаць «на роўным праве з іншымі ўладальнікамі»), і тых, хто нерухомай уласнасці не меў. Такія татары жылі ў гарадах і мястэчках, а таксама ў казённых і ўладальніцкіх паселішчах. Былі таксама асобныя татарскія паселішчы на казённых і ўладальніцкіх землях. На думку Т.І. Тутолміна, такія татары таксама «жыхары вольныя». Па даных Т.І. Тутолміна, татараў, якія карысталіся правамі шляхты, было ў Мінскай губ. 26 чал. муж. і 14 чал. жан. полу. Татараў, якія займаліся рамёствамі і земляробствам, у Мінскай губ. было 251 чал. муж. і 236 жан. полу. Менаністы і цыганы на тэрыторыі Беларусі былі прадстаўлены ў невялікай колькасці [4, с. 166–167].

Указам ад 23 лютага 1799 г. вольныя людзі былі пакінуты пры тых жа правах, што і раней [18].

У разглядаемы перыяд у выніку розных заканадаўчых і практычных мерапрыемстваў былі створаны новыя катэгорыі асабіста свабодных сельскіх жыхароў. Згодна з указам ад 20 лютага 1803 г. пра «вольных хлебарабаў», пацверджаным і дапоўненым Палажэннем ад 2 красавіка 1842 г. аб абавязаных сялянах, памешчыкам дазвалялася вызваляць прыгонных асобна, або вёскамі з абавязковым надзяленнем іх зямлёй. Указ ад 3 лістапада 1847 г. дазваляў прыгонным выкупляцца на волю цэлымі вёскамі пры продажы маёнткаў з публічных таргоў [26, с. 97]. Але казаць аб эфектыўнасці гэтых захадаў не прыходзіцца. Калі ў 1833 г. у Віцебскай

губ. было свабодных хлебарабаў 257 душ абодвух полаў [14, л. 308], то ў 1859 г. – усяго толькі 856 душ абодвух полаў [16, л. 74].

Перад адкрыццём Міністэрства дзяржаўных маёмасцей у 1837 г. вольных людзей, па акладных кнігах казёнай палаты, налічвалася да 90 тыс. душ [23, л. 204 зв.–205].

Такім чынам, па рэвізіі 1796 катэгорыя вольных людзей была даволі стракатай па саставе. Адзінае, што іх аб'ядноўвала, – агульная беднасць. Не маючы ў большасці сваёй зямлі, вольныя людзі вымушаныя былі сяліцца на ўладальніцкіх землях, трапляючы ў эканамічную залежнасць ад памешчыкаў, па сваім становішчы нічым не адрозніваючыся ад прыгонных. Як адзначаў тайны саветнік І.Т. Калашнікаў: «... яны адпраўлялі павіннасці нароўні з сялянамі тых маёнткаў, у якіх былі змешчаны» [23, л. 204–204 адв.]. Рэвізор дзяржаўных маёмасцей Віленскай губ. стацкі саветнік Арцімовіч адносіў абмежаванае становішча вольных людзей Віленскай губ. да таго, што ўладальнікі зямель, на якіх жывуць вольныя людзі, лічаць іх нароўні з прыгоннымі, прымушаючы выконваць такія ж павіннасці, але пры гэтым падушны аклад вольныя людзі плацяць больш высокі – 7 руб. (указ ад 20 лютага 1812 г. абкладваў вольных людзей дадатковым пяцірублёвым падаткам [19]) [25, л. 18 адв.]. Такое становішча дазволіла памешчыкам у першай трэці XIX ст. запісаць значную частку вольных людзей сваімі прыгоннымі. Віленская казённая палата адзначала, што, па перапісе 1816 г., колькасць вольных людзей рэзка зменшылася з прычыны запрыгонвання іх памешчыкамі. З іншага боку, казённая палата адзначала, што вольныя людзі самі запісваліся ў прыгонныя, каб пазбегнуць падатку ў 7 руб. [24, л. 4–5].

Царызм спрабаваў змагацца са занявольваннем вольных людзей. Яшчэ пры правядзенні рэвізіі 1796 г. мінскі генерал-губернатар Т.І. Тутолмін патрабаваў запісаць аб тых выпадках, калі ўладальнік маёнтка адмаўляў свабоду вольных людзей, а затым перадаваць гэтыя справы для судовага разбору [4, с. 154]. Аб маштабах занявольвання вольных людзей сведчыць той факт, што ў адной толькі Віленскай губ. да сярэдзіны 1830-х гг. лічылася 131013 чалавек прыгонных, якія былі вольнымі людзьмі [9, с. 392]. Для асноўнай тэрыторыі Беларусі лічбы былі больш сціплыя, у першую чаргу з-за невялікай колькасці (у параўнанні з Віленскай губ.) вольных людзей. Даныя V рэвізіі паказвалі на тэрыторыі Беларусі свабодных сялян 22935 душ мужчынскага полу, а ўжо VII рэвізія паказала наяўнасць толькі 9131 душ мужчынскага полу [7, с. 123]. Віленскі генерал-губернатар М.А. Далгарукаў у 1837 г. адзначаў, што калі не будуць прыняты захады, то ўсе свабодныя людзі, якія пражываюць на памешчыцкіх землях, стануць прыгоннымі [5, с. 67].

Судовыя справы, якія ініцыявалі былыя вольныя людзі, асабліва ў першай палове XIX ст., не мелі поспеху, а ў выпадку прамога непадпарадкавання памешчыкам царызм ўжываў карныя меры. Так, напрыклад, было з сялянамі мястэчка Дзівіна Кобрынскага павета і мястэчка Мальча Пружанскага павета [2, с. 192–193, 195]. Актыўных удзельнікаў беспарадкаў у мястэчку Бешанковічы Лепельскага павета саслалі ў Сібір. Аналагічная сітуацыя склалася з сялянамі маёнтка Быхаў Магілёўскай губ. [2, с. 207, 216]. Прыкладам таго, колькі магло доўжыцца судовае разбіральніцтва, з'яўляецца справа аб свабодных хлебаробах маёнтка Храпенічы (412 душ) Барысаўскага павета. Вызваліўшыся ад прыгоннай залежнасці ў 1816 г., яны падчас наступнай рэвізіі зноў былі запісаны сялянамі памешчыка Храптовіча [10, л. 3]. Да 1840 г. сяляне змагаліся за вызваленне ад прыгоннай залежнасці, з'яўляючыся пры гэтым свабоднымі [10, л. 37–38].

Сітуацыя звычайна пагаршалася тым, што шэнавіта запіс па рэвізіі вольнага чалавека прыгонным лічыўся пры судовым разглядзе справы адным з найважнейшых доказаў правільнасці памешчыка. Так адбылося з сялянамі Лазарэвічамі (28 душ муж. падлогі) у Сенненскім павеце Магілёўскай губерні. Продкі Лазарэвічаў атрымалі вольнасць і дзве валокі зямлі ў маёнтку Хальневіч без выплаты чыншу і без усялякіх павіннасцей ад князя Міхаіла Сапегі 16 кастрычніка 1759 г. [13, л. 13 адв.]. Пасля продажу маёнтка памешчыку Мязжэўскаму, той запісаў Лазарэвічаў па рэвізіі прыгоннымі, хоць маёнтка Хальневіч прадаваўся з захаваннем Лазарэвічам усіх праў [13, л. 14]. У далейшым Мязжэўскі прадаў маёнтка памешчыку Крушэўскаму, і той запісаў усіх Лазарэвічаў прыгоннымі з сямействамі і пачаў патрабаваць выканання ўсіх павіннасцей [13, л. 14 адв.]. Падчас судовага разбору рэвізійскай казкі 1795 і 1803 гг. паслужылі асноўнымі доказам прыгоннага стану Лазарэвічаў. Сенненскі павятова суд прызнаў Лазарэвічаў прыгоннымі ў ліку 28 душ муж. полу [12, л. 23]. Па пададзенай апеляцыі Сенат адмяніў рашэнне павятовага суда 7 лютага 1838 г. і прызнаў Лазарэвічаў свабоднымі [13, л. 41 адв.]. У адказ Крушэўскі падаў апеляцыю на рашэнне Сената, і Лазарэвічы павінны былі заставацца ў прыгонным стане да рашэння справы ў апошнім сходзе Сената. Даведаўшыся пра такую пастанову суда, большая частка Лазарэвічаў збегла, а тыя, што засталіся, адмаўляліся выконваць павіннасці і лічыць сябе прыгоннымі [13, л. 72–73].

Насцярожана ставіліся вольныя людзі і да змянення ўрада, калі яны, на іх погляд, закрачалі іх правы свабодных людзей. Напрыклад, свабодныя хлебаробы вёскі Жарцы Віцебскай губерні скардзіліся Смаленскаму генерал-губернатару на далучэнне іх да Юравіцкага сельскага кіравання казённых сялян. І хоць гэта далучэнне тычылася толькі кіравання, а не павіннас-

цей, не жадаюць «быць падведомствены крестьянскому распоряжению» і хочуць ўступіць у мяшчане горада Полацка [11, л. 6–7]. Свабодныя хлебаробы вёскі Юрэвічы ў 1842 г. таксама прасілі ці даць ім асобнае ад казённых сялян кіраванне або дазволіць перайсці ў мяшчане [15, л. 2].

Пастаянныя хваляванні былых вольных людзей, а таксама фінансавая зацікаўленасць, абумовілі іх «разбор».

Міністр фінансаў прапаноўваў ад 23 лютага 1823 г. і 29 верасня 1824 г. усклаў «разбор» гэтых людзей на часовую экспедыцыю пры Віленскай казённой палаце, але праца экспедыцыі аказалася не вельмі паспяховай [24, л. 5 адв.–6]. У 1834 г. «разбор» вольных людзей быў адноўлены, і ўжо ў 1836 г. пры Віленскай казённой палаце было створана Часовае аддзяленне па разборы спраў аб вольных людзях. Праверка праводзілася шляхам супастаўлення матэрыялаў V рэвізіі з наступнымі. Усіх запісаных па V рэвізіі ў якасці вольных людзей загадвалася вяртаць у ранейшы стан [27, с. 82].

Для паскарэння «разбору» П.Д. Кісялёў прапаноўваў прызначыць памешчыкам тэрмін, на працягу якога яны добраахвотна павінны былі вызваліць няправільна запісаных у прыгонныя [25, л. 2].

25 кастрычніка 1837 г. Часовы савет у запісцы ў Камітэт міністраў прапаноўваў прыняць шэраг мер для паскарэння «разбору» вольных людзей. У прыватнасці, памешчыкам прапаноўвалася самім абвясціць аб запрыгоненых вольных людзях. Для памешчыкаў Віленскай губ. на гэта адводзіўся 6-месячны тэрмін, для памешчыкаў іншых губерняў – 12 месяцаў, пры гэтым ніякіх спагнанняў не прадугледжвалася. Калі ж у выніку «разбору» будуць выяўлены вольныя людзі, то памешчыкі будуць абавязаны выплаціць дадатковыя ад 7 руб. акладу, пачынаючы з 1825 г. [25, л. 6]. І хоць Віленскі генерал-губернатар не без падстаў меркаваў, што многія памешчыкі не захочуць добраахвотна распавесці аб сваіх вольных людзях, а будуць даказваць іх прыгонны стан, дадзеныя меры былі адобраны імператарам [25, л. 37]. Аб рэзультатыўнасці прапанаваных мер можа казаць той факт, што з 1 студзеня 1840 г. па 1 студзеня 1843 г. у Віленскай губ. было вызвалена памешчыкамі 6457 душ. Калі браць толькі Ашмянскі павет Віленскай губ., то тут было вызвалена 54 души. [24, л. 150–216]. Гэта пры тым, што царызм разлічваў вызваліць з прыгоннай залежнасць да 100 тыс. душ вольных людзей [24, л. 9 адв.].

Вынікамі «разбору» вольных людзей царызм планаваў скарыстацца для ўніфікацыі і паступовага знішчэння дадзенай саслоўнай групы. Рэвізор дзяржаўных маёмасцей Віленскай губ. стацкі саветнік Арцімовіч прапаноўваў наступныя захады па ўпарадкаванні вольных людзей пасля іх вызвалення з прыгоннай залежнасці:

1. Вольных людзей, па іх жаданні, перасяляць у казённыя маёнты з выплатай чыншу за арэнду.
2. У выкананні рэкруцкай павіннасці і збору харчавання зраўняць вольных людзей, якія жывуць на казённых землях з казённымі сялянамі, а якія жывуць на памешчыцкіх землях, аб'яднаць з бліжэйшымі паселішчамі казённых сялян.
3. Неаселых вольных людзей прылічыць, па іх жаданні, да казённых маёнткаў ці гарадоў [25, л. 18 адв.—19 адв.].

У сваю чаргу, Гродзенскі, Мінскі і выконваючы пасаду Віленскага грамадзянскага губернатара прапаноўвалі:

1. Надаць вольным людзям, якія былі няправільна запісаны прыгоннымі, права сяліцца на землях памешчыкаў па дагаворах. Пры гэтым памешчык павінен быў забяспечваць за іх плацяжы падаткаў і павіннасцей. Для заключэння дагавору прызначыць гадавы тэрмін.
2. Дазволіць сяліцца ў казённых маёнках і на ўласных землях.
3. Неаселым вольным людзям дазволіць запісвацца ў мяшчане без згоды грамадстваў [25, л. 23 адв.—24].

Уніфікацыя вольных людзей з іншымі сельскімі абывацелямі тармазілася фіскальнымі інтарэсамі царызму. Віленскі генерал-губернатар выказаў меркаванне, што памешчыкі баяцца спагнання плацяжу з 7 руб. падатку, і прапанаваў адмяніць яго для вольных людзей, паколькі яны нічым не адрозніваюцца ад казённых сялян і вольных хлебарабаў, якія плацяць 3 руб. замест 7. На такую прапанову Часовы савет для кіравання дэпартаментам дзяржаўных маёмасцей адказаў, што хоць адмена 7 руб. плацяжу і паскорыць «разбор» вольных людзей, але «с допущением этой меры, казна могла бы лишиться ежегодного дохода на весьма огромную сумму» [25, л. 38 адв.—39 адв.].

Яшчэ адзін спосаб, які выкарыстоўваў царызм для ўніфікацыі вольных людзей — перасяленне ў іншыя губерні. На падставе зацверджанай 8 лютага 1836 г. прапанове Камітэта па справах заходніх губерняў, вольным людзям давалася права перасяляцца ў велікарускія губерні з прадастаўленнем ільгот, як для перасяленцаў з унутраных у заходнія губерні. Пасля заканчэння льготных гадоў яны павінны былі быць абкладзены падаткамі і чыншам нароўні з мясцовымі казённымі сялянамі [25, л. 41 адв.—42], пры гэтым само памяншэнне акладу да 3-х руб. выступала лішнім стымулам для перасялення на казённыя землі [25, л. 501 адв.].

Са стварэннем Міністэрства дзяржаўных маёмасцей у 1837 г. свабодныя хлебарабы паступілі ў яго ведамства і былі перайменаваны ў «дзяржаўных сялян, паселеных на ўдзельных землях» [26, с. 97].

Па ўказе 20 верасні 1840 г. вольныя людзі дзяржаўных маёнткаў увайшлі ў склад таварыстваў дзяржаўных сялян і зраўняліся з імі ў плацяжы падаткаў, а таксама ў адбыванні рэкруцкай, земскай, грамадскай, кватэрнай і іншых павіннасцей. Нараўне з дзяржаўнымі сялянамі падпарадкоўваліся аднаму з імі кіраванню, але, у адрозненне ад дзяржаўных сялян, павінны былі плаціць чынш. [20]. Для ўпарадкавання вольных людзей, якія пражывалі на ўладальніцкіх і ўласных землях, нічога не было зроблена. Указ 20 верасня 1840 г. толькі адзначаў, што яны застаюцца ў веданні земскай паліцыі. Праз 7 гадоў, 23 мая 1847 г., выйшаў закон «Аб прыладзе вольных людзей, якія жывуць на землях уладальніцкіх у заходніх губернях», які рэгуляваў адносіны паміж памешчыкамі і вольнымі людзьмі, выразна аддзяляючы іх ад прыгонных. Параграф 8 дадзенага палажэння забараняў прыпісвацца ў саслоўе вольных людзей (напрыклад у выніку «разбору»), замест гэтага «дазволена паступаць у мяшчане і дзяржаўныя сяляне» [21]. Канчатковым актам зліцця вольных людзей з традыцыйным сельскім насельніцтвам сталі правілы, зацверджаныя 25 ліпеня 1864 г., згодна з якімі вольныя людзі заходніх губерняў пераставалі ўтвараць асобнае саслоўе і ўваходзілі ў агульны склад сельскіх абывацеляў [22].

Такім чынам, палітыка царызму ў дачыненні да вольных людзей не з'яўлялася адназначнай і паслядоўнай. Вялікі ўплыў аказалі ўзаемаадносіны царызму і мясцовых памешчыкаў. Да паўстання 1830—1831 гг. царызм практычна не ўмешваўся ў справы памешчыкаў і вольных людзей, слаба рэагуючы на іх масавае запрыгоньванне («разбор», пачаты ў 1824 г., загадзя быў асуджаны на няўдачу). У другой трэці XIX ст. становішча пачало змяняцца: ствараецца новы «разбор» вольных людзей, колькасць задаволеных судовых спраў павялічылася. Адначасова з «разборам» адбывалася зліццё вольных людзей з традыцыйным сельскім і гарадскім насельніцтвам. Абкладанне вольных людзей 7-рублёвым падаткам доўгі час тармазіла гэты працэс, паколькі закранала фінансавыя інтарэсы казны. Сваю ролю адыграў і той факт, што пераважная большасць вольных людзей пражывала на ўладальніцкіх землях, а непасрэдна ўмешвацца ў справы памешчыкаў царызм доўга не адважваўся. Менавіта таму вольныя людзі, якія перасяліліся на казённыя землі, даволі хутка параўналіся з дзяржаўнымі сялянамі, а тыя, якія жылі на землях памешчыкаў, захоўвалі сваё асаблівае становішча да адмены прыгоннага права.

ЛІТАРАТУРА І КРЫНІЦЫ

1. Абрамов, К.Г. О крестьянских сервитутах в губерниях Западных, Прибалтийских и Царства Польского (сборник узаконений, правительственных распоряжений и решений общего собрания, 2-го и Кассационных Департаментов Сената, с приложением законоположений о сервитутном праве бывших вольных людей, старообрядцев и чиншеви-